

ło ją pierwszego miejsca we Wspólnocie. Pozycję tę RFN osiągnęła ponownie w 1975 r., zrównując się ze Zjednoczonym Królestwem pod względem wysokości udziału ogólnych wydatków na B+R w PSB (wewnętrznym). Republika Federalna w badanym okresie zwiększyła swą i tak znaczną przewagę występującą w tej dziedzinie w stosunku do Belgii, Włoch, Danii i Irlandii.

Duże umocnienie pozycji Niemiec Zachodnich w EWG w sferze globalnych nakładów na prace badawcze i rozwojowe, jakie miało miejsce w latach 1964-1975, było zjawiskiem bardzo korzystnym z punktu widzenia interesów gospodarki tego kraju. Stwarzało ono bowiem podstawy do dalszego wzrostu roli RFN w ekonomice Wspólnoty.

Piotr Kalka

POGLĄDY SPOŁECZEŃSTWA ZACHODNIONIEMIECKIEGO W LATACH SIEDEMDZIESIĄTYCH W KWESTII ZJEDNOCZENIA EUROPEJSKIEGO

Dążenie do integracji europejskiej od początku istnienia Republiki Federalnej Niemiec stało się jednym z podstawowych założeń polityki tego państwa i takim jest do dnia dzisiejszego, mimo częściowej zmiany motywów wynikających zarówno ze wzrostu potencjału gospodarczego RFN, jak i zmiany taktyki zachodnioniemieckiej polityki zagranicznej. Powszechna akceptacja przez społeczeństwo zachodnioniemieckie idei zjednoczonej Europy wynikała z przesłanek ekonomicznych i polityczno-ideologicznych. Identyfikacja z pojmowaną klasowo ideą zjednoczenia europejskiego wynikała z istniejącego w społeczeństwie zachodnioniemieckim strachu przed rzekomym „komunistycznym zagrożeniem”. Obok motywu strachu, jak należy sądzić, podstawową rolę odgrywał i nadal odgrywa motyw oczekiwanych korzyści gospodarczo-politycznych. Obok nich należy wspomnieć znaczenie innej grupy motywów (choć ściśle z nimi powiązanych), które ogólnie można by było nazwać motywami oczekiwań czy mniej lub bardziej irracjonalnych życzeń. O ile przy tym dwie pierwsze grupy motywów tj. strachu i korzyści gospodarczo-politycznych w zasadzie odnoszą się do całego społeczeństwa, to motyw oczekiwań, przede wszystkim o charakterze narodowo-politycznym, zmieniał się w zależności od politycznej sytuacji w świecie. Niektóre z jego elementów nie znajdują z tych czy innych przyczyn odzwierciedlenia w badaniach empirycznych (np. dążenie do przywrócenia przewagi niemieckiej w Europie środkowo-wschodniej pod hasłami integracji europejskiej, czy, jak to można zaobserwować, dążenia do stworzenia z Europy Zachodniej trzeciej siły, w której RFN odgrywałaby czołową rolę). W idei „jedności Europy” siły rządzące RFN od początku widziały m. in. możliwość rewizji stosunków społeczno-politycznych i zmian terytorialnych będących następstwem II wojny światowej. Należy także podkreślić, że myślenie europejskie stało się dla Niemców z Republiki Federalnej niejako formą zastępczą zdezautowowanego i oficjalnie potępionego tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego. Wysoki stopień zainteresowania zjednoczeniem europejskim wynikał z przekonania większości społeczeństwa zachodnioniemieckiego, że przyszłe ewentualne zjednoczenie Niemiec mogłoby nastąpić jedynie w oparciu i w ramach zjednoczenia europejskiego. Przekonanie to istnieje także w chwili obecnej, mimo że pod pojęciem „zjed-

noczenie Niemiec” rozumie się przede wszystkim zjednoczenie dwu państw niemieckich a nie przywrócenie stanu posiadania państwa niemieckiego w granicach z 1938 roku. Ogólnie można powiedzieć, że idea jedności europejskiej została głęboko zakorzeniona w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego, niezależnie od tego, że żywione przez nie nadzieje miały, a po części mają i obecnie, wyraźny wydźwięk rewizjonistyczno-narodowy i nie zawsze były zgodne z interesami innych społeczeństw państw EWG. Na tym tle znaczenia nabiera zmiana w poglądach społeczeństwa zachodnioniemieckiego, która dokonywała się w latach siedemdziesiątych i trwa do chwili obecnej. Zmiana ta, relatywnie niewielka, być może sygnalizuje nową orientację w myśleniu narodowo-politycznym społeczeństwa zachodnioniemieckiego i z tego właśnie względu zasługuje na uwagę.

Wiele wskazuje na to, że zainteresowanie zjednoczeniem europejskim wbrew zmianom motywów aż do drugiej połowy lat siedemdziesiątych i wbrew różnym wahaniom, miało tendencję do rozpowszechniania się i utrwalania w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego.

Nadzieje na szybkie zjednoczenie europejskie, które w przekonaniu obywateli zachodnioniemieckich rozwiązałyby problemy gospodarcze, społeczne i polityczne dominowały także w latach siedemdziesiątych, w ostatnim jednak okresie badania opinii publicznej wykazują na zmniejszenie się (relatywne) zainteresowania ideą zjednoczonej Europy i spadek jej atrakcyjności. Ukazują to przede wszystkim dane opublikowane we „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 1 czerwca 1979 roku¹. Wyniki tych badań jeszcze raz potwierdzają, że przeważająca część społeczeństwa zachodnioniemieckiego (70%), niezależnie od orientacji politycznej², identyfikuje się z programem integracji europejskiej stworzonym przez chadecję, a z którym SPD — nie tyle ze względów ideologicznych co nacjonalistycznych — przez długi czas nie chciała się pogodzić. Co prawda owa identyfikacja wynika z częściowo innych pobudek niż w latach czterdziestych (stracił — przynajmniej częściowo — na znaczeniu motyw zagrożenia; idea europejska w mniejszym stopniu pełni funkcję przesłrzeni zastępczej tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego), tym niemniej wiara, że poprzez zjednoczenie europejskie zostaną zrealizowane cele narodowe (nie tylko takie jak zabezpieczenie stałego wzrostu gospodarczego, ale przede wszystkim dotyczące rozwiązania problemu niemieckiego w formie zjednoczenia dwu państw niemieckich) nadal jest czynnikiem oddziałującym na siłę identyfikacji społeczeństwa zachodnioniemieckiego z ideą zjednoczonej Europy.

Niewątpliwie, w związku ze wzrostem identyfikacji społeczeństwa zachodnioniemieckiego z jego własnym państwem, nastąpił spadek gotowości tego społeczeństwa do rezygnacji choćby z części suwerenności państwowej na rzecz organizacji typu ponadnarodowego (np. Zjednoczona Europa). W moim przekonaniu wynika to m. in. z coraz silniejszego ożywienia się w RFN ambicji mocarstwowych i — po części — na bazie starych niemieckich ambicji politycznych. Interesujące w tym względzie może być porównanie wyników badań przeprowadzonych przez różne instytuty demoskopijne.

Wyniki badań Institut Infratest wykazują jeszcze rosnącą gotowość do częściowej rezygnacji z suwerenności na rzecz idei jedności europejskiej³:

¹ E. Noelle-Neumann, *Skeptische Hoffnungen auf Europa*. „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 1 VI 1979, s. 9 i nast.

² Allensbacher Archiv, IFD-Umfrage 3066, März 1979, za: Noelle-Neumann, op. cit.

³ Por. bliżej na ten temat: L. Niethammer u.a., *Traditionen und Perspektiven der Nationalstaatlichkeit für die BRD. Was: Ausenpolitische Perspektiven der Nationalstaatlichkeit des westdeutschen Staates*. Bd II: *Das Vordringen neuer Kräfte*. München/Wien 1972.

Pytanie: „O formie politycznego zjednoczenia europejskiego są różne zdania. Na które przedstawione poglądy głosowałby pan(i) najchętniej?”

<i>Forma jedności zachodnioeuropejskiej (w %)</i>	1969	1972
Zjednoczona Europa powinna mieć wspólny rząd i parlament europejski kompetentny dla wszystkich problemów politycznych. Poszczególne państwa musiałyby się podporządkować uchwałam europejskiego parlamentu	32	54
Polityczne połączenie państw europejskich musi być luźne. Poszczególne państwa powinny zachować niezależność jak dotąd.	62	42
Brak zdania	6	4
	100	100

Źródło: Bad. Institut Infratest – Sozialforschung Munchen: VII/VIII 1972 za: *Bundesrepublik Deutschland: DDR, Systemvergleich Matcrialien 1974*, s. 126.

Z kolei badania przeprowadzone przez Instytut w Allensbach ukazują zmianę w poglądach społeczeństwa, która nastąpiła między rokiem 1974 a 1979:

Pytanie: „Czy zgodził(a) by się Pan(i), gdyby ponad rządem Republiki Federalnej istniał rząd europejski, który decydowałby o wspólnej polityce na płaszczyznach polityki zagranicznej, obronnej i gospodarczej?”

*Republika Federalna z Berlinem Zachodnim.
Ludności od 16 lat*

	1970	1974	1979
	%	%	%
Zgodziłbym się	56	55	45
Nie zgodziłbym się	20	21	31
Niezdecydowani	24	24	24
	—	—	—
	100	100	100
<i>n =</i>	2042	1004	1018

Źródło: Allensbacher Archiv, *IFD – Umfragen 2059, 3003, 3066*

Zbieżność dotycząca lat 1969 i 1970, a potem zmiana nastawień społeczeństwa, mogła wynikać ze zbliżającej się w 1979 r. konkretyzacji poprzednich zamierzeń w formie bezpośrednich wyborów do parlamentu europejskiego. Do pewnego stopnia jednak na spadku tym zaważyła potęgująca się z jednej strony w społeczeństwie zachodnioniemieckim wiara we własną wyższość gospodarczą, z drugiej zaś obawa przed ingerencją parlamentu ponadnarodowego w wewnętrzne sprawy państwowe. Tylko 8% respondentów było gotowych do uznania w pełni nadrzędnej roli parlamentu europejskiego, natomiast aż 35% stwierdziło, że powinien on pełnić jedynie rolę doradczą⁴. Jednocześnie nie nastąpiła zmiana (różnica jest nieistotna jak można sądzić) w traktowaniu członkostwa Republiki Federalnej Niemiec w Wspólnocie Europejskiej jako „dobrej rzeczy”⁵. Można zatem sformułować tezę: społeczeństwo zachodnioniemieckie pragnie zachowania korzyści gospodarczo-politycznych wynikających z integracji europejskiej, nie jest natomiast gotowe (a do-

⁴ E. Noelle-Neumann, *op. cit.*, tabela 5.

⁵ Por. *ibidem*. Tab. 6 i 7.

kładniej: gotowość ta się zmniejsza, inaczej niż to było w poprzednim okresie) do rezygnacji czy ograniczenia roli politycznej własnego państwa.

Badania z 1979 r. wskazują, że przyczyną spadku zainteresowania zjednoczeniem europejskim należy doszukiwać się w sytuacji gospodarczej, zwłaszcza walutowej, i w inflacji. Nie przypadkowo — zwłaszcza w ostatnim okresie — coraz częściej słyszy się w RFN głosy, że należy skończyć z sytuacją, w której Republika Federalna jest „dojną krową” pozostałych członków Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. Zapewne wynika to z obaw części społeczeństwa zachodniemieckiego, że wskutek ściślejszego zintegrowania EWG również na nie rozszerzą się w większym niż dotychczas stopniu kłopoty gospodarcze. O obawie tej świadczy chociażby spadek gotowości do zjednoczenia europejskiego w przypadku ewentualnego zwiększenia „ofiary” materialnych z 51% w 1970 r. na 44% w 1979 r.⁶

Jednocześnie na stosunkowo wysokim poziomie pozostaje gotowość Niemców do przyjęcia roli przywódczej w Europie — 30% w 1979 roku⁷. W postawie tej odzwierciedla się przede wszystkim wiara w siłę i sprawność gospodarki niemieckiej w porównaniu z pozostałymi krajami.

Na wciąż stosunkowo wysokie zainteresowanie społeczeństwa zachodniemieckiego zjednoczeniem europejskim wpływ wywiera wyniesione z przeszłości przekonanie, że bezpieczeństwo Republiki Federalnej przed rzekomym zagrożeniem ze Wschodu będzie większe w przypadku zjednoczenia Europy.

Pytanie: „Tutaj rozmawiają dwie osoby o tym, czy Republika Federalna będzie militarnie bardziej czy mniej bezpieczna w zjednoczonej Europie. Która z osób wypowiada się bardziej zgodnie z tym co Pan(i) sądzi...?”

*RFN z Berlinem Zach.
ludność od 16 lat — marzec 1979
(w procentach)*

„Sądzę, że bezpieczeństwo Republiki Federalnej wobec militarnej siły Wschodu pogorszyłyby się. Ponieważ w zjednoczonej Europie będą współdecydowali komuniści system bezpieczeństwa pogorszy się”	17
„Sądzę, że bezpieczeństwo Republiki Federalnej w zjednoczonej Europie wzrośnie. Obojętnie jaką rolę odgrywaliby komuniści, zjednoczona Europa byłaby poprostu takim blokiem siły, którego nikt nie mógłby tak łatwo zaatakować”	64
Niezdecydowani	19
	<hr/> 100

n = 1035

Źródło: Allensbacher Archiv, IfD — Umfrage 3066.

Jak już wspomniano tego rodzaju przekonanie nie jest czymś nowym, chociaż pośrednio świadczy o wciąż odgrywającym bardzo dużą rolę w życiu politycznym RFN poczuciu zagrożenia społeczeństwa ze strony komunizmu, utożsamianego przede wszystkim ze Związkiem Radzieckim. Tak więc w opinii społeczeństwa zachodniemieckiego poczucie zagrożenia militarnego łączy się bezpośrednio z antykomunizmem. Zjednoczenie Europy, w przekonaniu obywateli RFN, zmniejszy nie tylko zagrożenie ze strony „zewnętrznego” komunizmu, lecz także zahamuje rosnące wpływy komunistyczne w krajach Europy Zachodniej.

⁶ *Ibidem*, tab. 11.

⁷ *Ibidem*, tab. 14.

Pytanie: „A czy sądzi Pan(i), że w wyniku wyborów europejskich komuniści uzyskają większy wpływ niż do tej pory czy też nie?”

RFN z Berlinem Zach.

ludność od 16 lat — marzec 1979

(w procentach)

Większy wpływ	22
Nie sądzę	55
Nie zdecydowani brak odpowiedzi	23
	100

$n=983$

A zatem w przekonaniu większości społeczeństwa zachodnioniemieckiego w zjednoczonej Europie zmaleją wpływy komunistów.

Z postawą antykomunistyczną łączy się przekonanie, że zjednoczoną Europę stanowić powinny przede wszystkim kraje zachodnioeuropejskie (56%)⁸; odsetek ten znacznie rośnie (do 68) gdy respondenci odpowiadają na pytanie co sądzi większość ludzi w Republice Federalnej w tej kwestii⁹. Z jednej strony odzwierciedla to silę „liczenia się ze zdaniem ogółu” (w sensie uznawania za dominujące wartości najczęściej artykułowanych — rola środków masowego przekazu), z drugiej zaś strony świadczy, że w przekonaniu obywateli RFN społeczeństwo zachodnioniemieckie jest bardziej jednolite w swoich poglądach niż to jest w istocie.

Problem powiązania jedności Europy z jednością czy zjednoczeniem narodowym Niemiec miał i ma dla społeczeństwa zachodnioniemieckiego podstawowe znaczenie. Zwłaszcza w okresie zimnej wojny sądzono, że co prawda z przyczyn polityczno-pragmatycznych w polityce i świadomości zachodnioniemieckiej priorytet „demokracji” w duchu burżuazyjno-demokratycznym i oparta o nią idea zjednoczenia Europy powinny stać na pierwszym miejscu zarówno w polityce, jak i świadomości ideologiczno-politycznej społeczeństwa, ale w przekonaniu większości obywateli Republiki Federalnej sprawą najbardziej istotną dla Niemców, jak i dla pokoju w Europie, było zjednoczenie Niemiec (*deutsche Frage*). Jak wiadomo, zwłaszcza w latach siedemdziesiątych sytuacja poczyną ulegać zmianie. Związane jest to zarówno z realistyczną polityką wschodnią koalicji socjaldemokratyczno-liberalnej, jak i rosnącym przekonaniem społeczeństwa zachodnioniemieckiego, że ewentualne zjednoczenie narodowe to proces długotrwały. W 1972 r. 38% respondentów sądziło, że najważniejsze dla pokoju w Europie jest jej zjednoczenie, natomiast 16% wyrażało pogląd, że — zjednoczenie Niemiec¹⁰. Ten ostatni pogląd wyrażali zwłaszcza ludzie z niższym wykształceniem. Badania empiryczne wykazały również, że 23% respondentów uważało ponowne zjednoczenie za prawdopodobne, 17% za niepewne, a 10% za nieprawdopodobne¹¹. Podobne nastawienia panowały wśród społeczeństwa zachodnioniemieckiego w 1979 roku.

I te badania, podobnie jak wcześniej przeprowadzone, potwierdziły, że w stosunku do problemu: zjednoczenie europejskie czy zjednoczenie narodowe Niemiec w myśleniu społeczeństwa zachodnioniemieckiego dominuje pragmatyzm (należy

⁸ Ibidem, tab. 18.

⁹ Ibidem, tab. 19.

¹⁰ Institut Infratest — Sozialforschung, München VII/VIII 1972, za: *Bundesrepublik Deutschland — Deutsche Demokratische Republik, Systemvergleich*. Materialien, 1974, s. 122.

¹¹ Ibidem.

przy tym pamiętać, że dla wielu obywateli RFN zjednoczenie Europy jest równoznaczne ze zjednoczeniem Niemiec. Być może właśnie ten typ myślenia sprawia, że w wyrażanych poglądach odchodzi się od niejako bezkrytycznego spojrzenia na problem jedności europejskiej na korzyść bardziej krytycznej oceny — z punktu widzenia szans na rozwiązanie tzw. *deutsche Frage*.

Pytanie: „Dwie osoby rozmawiają [...] o Europie i ponownym zjednoczeniu Niemiec. Która z nich wypowiada bliższe Panu(i) przekonanie?”

RFN z Berlinem Zach.
ludność od 16 lat — marzec 1979

Odpowiedź	Osoby, które dają pierwszeństwo Europie utworzonej z krajów zachod-		Osoby, które chętniej widziałyby Europę jako zespolenie Wschodu i Zachodu
	Ogół %	nich %	%
„Mam wątpliwości wobec zjednoczenia europejskiego w obecnie planowanej formie. Obawiam się, że przez to zostanie zburzona szansa ponownego zjednoczenia Niemiec.”	12	10	14
„Jestem odmiennego zdania. Ponowne zjednoczenie Niemiec nie jest w tej chwili zupełnie możliwe, a zjednoczenie Europy — tak, dlatego powinno się uczynić wszystko, aby w końcu stworzyć Zjednoczoną Europę”	68	74	72
Niezdecydowani	20	16	14
	100	100	100
n=	1035	561	264

Źródło: Allensbacher Archiv, IJD — Umfrage 3066.

Zasygnalizowane wyniki badań empirycznych świadczą o relatywnym zmniejszeniu się atrakcyjności idei europejskiej. Wynika to z rosnącego i poniekąd uzasadnionego sceptycyzmu społeczeństwa czy zjednoczona Europa zaspokoiłaby ich aspiracje ekonomiczne. Motywy zagrożenia, który w latach siedemdziesiątych częściowo stracił na znaczeniu, nadal odgrywa znaczną, a od przełomu lat 1979-1980, rosnącą rolę. Podobnie rzecz przedstawia się z „widzeniem” zjednoczonej Europy jako kolejnego stopnia na drodze do ponownego zjednoczenia Niemiec¹².

Jak już wspomniano, na świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego zaciążyła rozwijana w latach czterdziestych i pięćdziesiątych koncepcja chadecka, która zakładała, że podstawowym zadaniem państwa zachodnioniemieckiego jest utrzymanie i utrwalenie w nim systemu kapitalistycznego. Na tej między innymi podstawie rozwijano zarówno na użytek własnej i zagranicznej opinii publicznej tezy, że nacjonalizm niemiecki w rozumieniu tradycyjnym musiał ustąpić (1) dążeniom do upowszechnienia i rozwijania „wolności”, a więc zasad demokratyczno-

¹² Por. H. Grebing, *Das Nationale in der „Einen Welt“ von morgen*. „Politische Studien”, XVIII/1967, ss. 174 i 416-425; H. Mommsen, *Nationalismus und Internationalismus*. „Europa in Wissenschaft und Bildung”. Beilage zur Zeitschrift „Europäische Gemeinschaft”, Nr 11/12 1965, s. 67; H. Kuby, *Provokation Europa. Die Bedingungen seines politischen Überlebens*. Köln—Berlin (Zach.) 1965.

-burżuazyjnych w Republice Federalnej, (2) dążeniom do sfederowania narodu niemieckiego z innymi narodami, (3) dążeniom do upowszechnienia „wolności” w Europie — także w formie „wyzwalania” krajów znajdujących się pod władzą komunistyczną¹³.

W oparciu o te przykładowo podane tezy problem zjednoczenia narodowego został połączony z hasłem integracji europejskiej. Wysuwane (w znacznym stopniu na użytek zagranicznej opinii publicznej) sugestie, że Republice Federalnej nie tyle chodzi o zjednoczenie narodowo-polityczne Niemiec, ile o zjednoczenie europejskie, nie znajdowały odbicia w poglądach społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Stawiało ono na pierwszym miejscu zjednoczenie Niemiec a nie zjednoczenie europejskie¹⁴. Świadczy to z jednej strony o sile idei niemieckiego zjednoczenia narodowego — przede wszystkim w sferze wolicjonalnej — z drugiej o tym, iż zjednoczenie europejskie ma, w opinii społeczeństwa zachodnioniemieckiego bardziej pragmatyczno-realistyczny charakter. Z tych też względów wynikający z badań empirycznych (w sferze wolicjonalnej) priorytet życzeń zjednoczenia narodowego przed zjednoczeniem europejskim nie oznaczał wcale, że w opinii społeczeństwa zjednoczenie Niemiec jest sprawą, której muszą być podporządkowane wszystkie inne. Wyniki badań empirycznych wykazują np., że istnieje zależność między sytuacją gospodarczą a myśleniem w kategoriach zjednoczenia narodowego¹⁵.

W 1979 r. nastąpiło relatywne zmniejszenie zainteresowania zjednoczeniem europejskim a nasiliła się orientacja na rzecz interesów państwowych Republiki Federalnej. Częściowe odejście od „internacjonalizmu zachodnioeuropejskiego” na rzecz rosnącej świadomości narodowo-państwowej zachodnioniemieckiej nie jest przypadkiem. Już w latach sześćdziesiątych bowiem badania wykazały, że w opinii społeczeństwa zachodnioniemieckiego Republika Federalna przestała być „provizorium” czy punktem tranzytowym na drodze do zjednoczenia całych Niemiec¹⁶.

Odręczenie europejskie przyczyniło się do wyraźnego spadku nadziei na szybkie zjednoczenie Niemiec. Jednocześnie coraz częstsze realistyczne myślenie polityczne preferowało konieczność zapewnienia pokoju w Europie — zgodnie z dominującym obecnie poglądem, że zjednoczenie może być urzeczywistnione jedynie środkami pokojowymi¹⁷. Większość obywateli w 1972 r. sądziła, że dla pokoju w Europie najważniejsze jest „zjednoczenie Europy” a nie „zjednoczenie Niemiec”¹⁸.

W opinii obywateli RFN zjednoczenie europejskie ma przynieść zmniejszenie zagrożenia ze strony Związku Radzieckiego i innych państw socjalistycznych. Okazuje się, że społeczeństwo zachodnioniemieckie wie, przynajmniej do pewnego stopnia, że „poczucie bezpieczeństwa” musi się wiązać z procesami odprężeniowymi w Europie. Świadczy o tym chociażby akceptacja poczynań rządu Schmidta

¹³ Por. W. Bussmann, *Der deutsche Reichs- und Nationsgedanke, Entwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament”, B 30/61, 26 VII 1961.

¹⁴ Por. E. Kitzmüller-H. Kuby — L. Niethammer, *Der Wandel der nationalen Frage in der Bundesrepublik Deutschland* (Teil I). „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament”, B 33/1973, 18 VIII 1973, s. 5.

¹⁵ Źródła: *Jahrbuch der öffentlichen Meinung*. Bd I. Allensbach 1956, s. 392; Bd II, Allensbach 1957, s. 45; Bd III, Allensbach 1965, s. 250 i dalsze; Bd IV. Allensbach 1967, s. 387; *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1968 - 1973*. Allensbach/Bonn, s. 505.

¹⁶ Por. H.-P. Schwarz, *Die Rollen der Bundesrepublik in der Staatengesellschaft*. W: *Strukturwandlungen der Aussenpolitik*, Hrsg. v. K. Kaiser u. R. Morgan, München/Wien 1970, s. 225 - 256.

¹⁷ Por. ankiety Emnid przeprowadzonej w marcu-kwietniu 1972.

¹⁸ Za: *Bundesrepublik Deutschland...*, op. cit., s. 121.

z 1980 r. I chociaż w społeczeństwie zachodnioniemieckim rośnie przekonanie o przewadze militarnej „Wschodu” (w 1969 r. — 27%, w 1971 r. — 36%), to jednak poczucie zagrożenia zmalało pod koniec lat siedemdziesiątych. Odsetek przekonanych, że w wyniku procesów odprężeniowych w Europie RFN będzie w najbliższej przyszłości bardziej niż poprzednio zagrożona, spadł z 39 w 1969 r. na 32 procent w 1971 r. Należy przy tym zaznaczyć, że utrzymywanie się wysokiego stopnia poczucia zagrożenia zależne było od wieku (ponad 65 lat — 64,6%) i wykształcenia (u ludzi z podstawowym wykształceniem bez zawodu — 43%) oraz od orientacji partyjnej (najwyższe u zwolenników CDU/CSU — 49%)¹⁹.

Już wielokrotnie podkreślałem rolę motywu zagrożenia dla integracyjnego czy zjednoczeniowo-europejskiego myślenia społeczeństwa zachodnioniemieckiego; nie zostało ono wyeliminowane, w ostatnim czasie — nawet wzrasta. Świadczy o tym brak reakcji społeczeństwa RFN na tendencje zbrojeniowe NATO. Poczucie zagrożenia pozostaje zatem nadal jednym z najważniejszych motywów dążenia społeczeństwa zachodnioniemieckiego do integracji europejskiej. Trudno obecnie ocenić, czy wydarzenia polityczne z końca 1979 r. i 1980 r. spowodowały trwałą zmianę tego trendu (poprzednio pisałem, że znaczenie poczucia zagrożenia jako motywu integracji europejskiej w latach siedemdziesiątych poczęło tracić na znaczeniu) czy też nie. Danymi na ten temat nie dysponuję.

Powyżej przedstawione wyniki badań empirycznych, przede wszystkim z 1979 r., zdają się wskazywać na pewną zmianę trendu w poglądach społeczeństwa zachodnioniemieckiego na temat zjednoczenia Europy. Z różnych przyczyn idea ta została w powojennych Niemczech zachodnich bardzo szybko zaakceptowana, a identyfikacja z nią była wyższa niż w innych społeczeństwach państw zachodnioeuropejskich (chodzi przede wszystkim o państwa EWG). Z upływem lat, mimo pewnej zmiany motywów, atrakcyjność tej idei nie straciła na znaczeniu. Wprost przeciwnie! Wiele jednak świadczy o tym, że koniec lat siedemdziesiątych może oznaczać koniec traktowania idei zjednoczenia europejskiego jako „przestrzeni zastępczej” tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego przy wzroście roli europejsko zorientowanego nacjonalizmu zachodnioniemieckiego. Wydaje się, że podstawową rolę w tym względzie — z punktu widzenia oddziaływania na świadomość społeczeństwa zachodnioniemieckiego — odegrała zmiana orientacji zachodnioniemieckiej polityki zagranicznej. Uznanie granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej i — przy najmniej oficjalne — wyrzeczenie się tendencji rewizjonistycznych, uprzednio będących pożywką tradycyjnego nacjonalizmu niemieckiego, przyczyniło się do zaniku w świadomości społeczeństwa przekonania, że przy pomocy zjednoczonej Europy możliwe jest zjednoczenie Niemiec z pozycji siły. Nie mniej ważną rolę odegrał fakt znacznego spadku poczucia identyfikacji (zwłaszcza wśród młodego pokolenia) z abstrakcyjną ideą państwa narodowego tzw. ogólnoniemieckiego. Wiązało się to ze spadkiem wpływów nacjonalizmu niemieckiego na rzecz rosnącej identyfikacji ideologiczno-politycznej a także — po części — narodowej z państwem zachodnioniemieckim (koniec ery prowizorium), a więc z wytworzeniem się specyficznego nacjonalizmu zachodnioniemieckiego.

Zwłaszcza w latach czterdziestych i pięćdziesiątych ideologia europejska była ważnym elementem strategii polityczno-ideologicznej niemieckiej klasy panującej i sił rządzących w RFN, jednym z elementów pozwalających na zachowanie — a potem umacnianie — jej panowania klasowego. Tak rozumiana idea zjednoczenia europejskiego (tzn. jako zgodna z interesami klasowymi burżuazji zachod-

¹⁹ INFAS — *Untersuchung für Bundesregierung, styczeń 1972.*

nioniemieckiej) prawdopodobnie została skutecznie narzucona społeczeństwu już w latach pięćdziesiątych (m. in. rola tzw. cudu gospodarczego). Idea zjednoczenia europejskiego zajęła pierwsze miejsce w zespole zachodnioniemieckich priorytetów politycznych i w świadomości społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Społeczeństwo to, co należy podkreślić, nie dostrzega w ogóle ideologicznej (klasowej) strony idei integracji europejskiej służącej interesom klas posiadających, a przynajmniej nie znajduje to jednoznacznego potwierdzenia w wynikach badań opinii publicznej (należy w tym miejscu raz jeszcze podkreślić, że każde badanie opinii publicznej jest już na etapie formułowania problemu tendencyjne).

Dążenie do zjednoczenia europejskiego jest nadal jednym z ważnych komponentów antykomunistycznej postawy społeczeństwa zachodnioniemieckiego (integracja społeczeństwa na jednej, antykomunistycznej bazie). Należy przypomnieć, że antykomunizm w RFN stał się w stopniu wyższym niż w innych krajach składnikiem ideologii narodowej. Antykomunizm ów wyraża się m. in. w przypuszczeniach, że w przypadku pełnego zjednoczenia europejskiego wpływy komunistyczne nie będą wzrastały. Należy też przypomnieć, że stosunkowo słabe artykułowanie postaw antykomunistycznych w RFN w badaniach empirycznych, jak można sądzić, może wynikać z faktu, że społeczeństwo to jako „neofickie społeczeństwo demokratyczne” jest szczególnie wrażliwe na zarzut braku tolerancji. Stąd też wyrażane nastawienia antykomunistyczne są znacznie mniejsze niż w rzeczywistości. Praktycznie bowiem komunizm (poprzez identyfikację ze Związkiem Radzieckim i „ekipami” rządzącymi w innych państwach komunistycznych) traktuje się jako wroga narodowego numer jeden.

Istniejący — zwłaszcza w latach czterdziestych i pięćdziesiątych — motyw jedności europejskiej w formie dążenia do prawnoustrojowego upodobnienia państwa zachodnioniemieckiego do wzorów demokracji burżuazyjnych Zachodu stracił po części już w latach pięćdziesiątych swoje znaczenie. Wiele jednak przemawia za tym, że w świadomości społeczeństwa RFN został on zastąpiony antytezą: to nie Republika Federalna powinna się „upodabniać”, to ona sama stanowi wzorzec dla innych państw. Społeczeństwo zachodnioniemieckie, świadome swej gospodarczej wyższości i przekonane o sprawnym funkcjonowaniu systemu demokratycznego, wyraża coraz częściej poglądy, że przynajmniej w sferze gospodarczej społeczeństwa innych państw zachodnioeuropejskich mogłyby się od Niemców wiele nauczyć.

Dane empiryczne z lat siedemdziesiątych wskazują na pewien spadek oczekiwań korzyści gospodarczych w wyniku zjednoczenia europejskiego. Co prawda problemy gospodarcze są uważane przez społeczeństwo RFN za priorytetowe, ale coraz mniej powszechne jest mniemanie, że dalsza integracja EWG może zaradzić aktualnie istniejącym kłopotom gospodarczym. Powoduje to zmniejszenie zainteresowania przyspieszeniem procesów integracyjnych, a nawet umacnia przekonanie, że w imię zjednoczenia europejskiego przyjdzie mu ponieść pewne materialne ofiary. Wynika to w znacznym stopniu z uświadomienia sobie trudności gospodarczych, jakie przeżywają partnerzy, co z kolei powoduje zmniejszenie się atrakcyjności Wspólnoty Europejskiej jako organizacji zabezpieczającej dalszy wzrost gospodarczy.

Trudności gospodarcze m. in. powodują, że obywatele Republiki Federalnej w większym stopniu niż poprzednio sprzeciwiają się umocnieniu europejskich organizacji ponarodowych kosztem ograniczenia własnej suwerenności. Nie pragną zatem już tak bardzo jak w przeszłości przyspieszenia politycznej integracji w ramach Zjednoczonych Stanów Europy. Na spadek zainteresowania szybkim po-

litycznym zintegrowaniem Europy wpływa także — obok czynników ekonomicznych — rosnący nacjonalizm zachodnioniemiecki oraz przekonanie, że zjednoczenie, ograniczając państwową suwerenność Republiki Federalnej, nie koniecznie przybliży zjednoczenie narodowe Niemiec (to ostatnie wynika m. in. z faktu, że społeczeństwo zachodnioniemieckie zdaje sobie sprawę z niechętnego stosunku narodów swoich sojuszników do ewentualnego zjednoczenia Niemiec)²⁰. Mimo uświadomienia sobie tego, w społeczeństwie RFN cieszy się nadal popularnością pogląd, że zjednoczenie Europy jest pierwszym krokiem na drodze narodowego zjednoczenia Niemiec. Jednocześnie jednak ugruntowuje się przekonanie, że ewentualne przyszłe zjednoczenie będzie możliwe przede wszystkim w wyniku odprężenia politycznego. W myśleniu społeczeństwa RFN nadal dominuje pogląd o zmierzchu suwerennych europejskich państw narodowych. Stąd też ponad 1/4 obywateli zachodnioniemieckich jest optymistycznego zdania, że proces integracji europejskiej będzie postępował bardzo szybko.

Jak już wykazano rośnie nadzieja na umocnienie znaczenia politycznego Republiki Federalnej — w Zjednoczonej Europie.

W obecnych nastawieniach społeczeństwa zachodnioniemieckiego do idei zjednoczenia europejskiego nadal godną uwagi jest (w porównaniu z innymi krajami) siła jego identyfikowana się z nią. Pewne jej osłabienie w ostatnim okresie wynika — być może — z narastających wątpliwości, czy zjednoczenie europejskie zabezpieczy interesy narodowe Niemiec, dokładniej: interesy społeczeństwa zachodnioniemieckiego. Wynika to zapewne z wciąż rosnącego przekonania, że w ciągu dalszej integracji europejskiej wypełniane będą przede wszystkim interesy RFN a nie tradycyjnie rozumianych Niemiec, i to mimo faktu, że zjednoczenie narodowe nadal uważane jest za podstawowy cel państwa zachodnioniemieckiego. Zarówno ten czynnik jak i sytuacja gospodarcza wpływają na relatywny spadek zainteresowania społeczeństwa zachodnioniemieckiego zjednoczeniem europejskim. Wiele wskazuje na to, a świadczą o tym chociażby wypowiedzi polityków, że spadek zainteresowania byłby znaczniejszy gdyby spadku nadziei na dalsze korzyści materialne nie równoważyły nadzieje na zaspokojenie ambicji politycznych.

Bernard Perlak

POLITYCZNO-SPOŁECZNA PROBLEMATYKA W TWÓRCZOŚCI RAINERA WERNERA FASSBINDERA

Dnia 10 czerwca 1982 r. zmarł nagle w wieku 36 lat Rainer Werner Fassbinder. Wiadomość o jego śmierci obiegła błyskawicznie cały świat. Wszystkie wielonakładowe dzienniki i tygodniki kulturalne zamieściły o nim wspomnienia pośmiertne i artykuły podsumowujące odczucie niepowetowanej straty dla kinematografii światowej. Komentator „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*” pisał:

„W osobie Rainera Wernera Fassbindera straciliśmy nie tylko najzdolniejszego reżysera nowego niemieckiego filmu lecz również nieporównywalną osobowość

²⁰ Por. E. P. Neumann, *Furcht vor der Wiedervereinigung? Umfrage in sieben Ländern*. „*Die Politische Meinung*”, 14. Jg. 1969, H. III.